

Мамбетбаев Қ.Ж.
**Ханафи мәзһабында мұрсал
хадистердің орны**

Мақалада Ханафи мәзһабында мұрсал хадистердің орны талданған. Онда хадистерді мұрсал етіп жеткізу сахаба, табиғин, атбағут-табиғиндердің кезінде де қабылданып, онымен амал етілгені, қабылдау шарттары әртүрлі болғанымен, төрт мәзһаб бойынша да мұрсал хадистер дәлелге жүргені, тіпті тізбекке аса мән беретін хадисшілердің өзі кейбір аға буын танымал табиғиндердің мұрсал хадистерін сахих санағаны сөз болады. Әбу Ханифа да табиғин болғандықтан, оның мұрсал хадистерді дәлелге қолдануы табиғи, оның бұл артықшылығы басқаларда жоқ, ол қандай да бір мәселеде дәлел ретінде мұрсал хадиске жүгінген болса, оны табиғиндерден һәм аға буын атбағут-табиғиндерден тікелей алу мүмкіншілігін иеленген, әрі өзі өмір сүрген қоғамда сол мұрсал хадистің мазмұнын қуаттайтын амалға куә болған болуы ықтимал деген пікір жақталады.

Түйін сөздер: Ханафи мәзһабы, Әбу Ханифа, мұрсал хадис, мұснад хадис, сахаба, табиғин, атбағут-табиғин.

Mambetbaev K.J.
**Place of Mursal hadith in
Hanafi's mazhab**

The article deals with questions about Mursal hadith, which is acceptable in times were companions (Sahaabah), representatives of the generation of followers (Taabi'een) and had seen Taabi'een (atbaut-Taabi'een) despite the fact that the actions and the conditions for the adoption of such hadith were different. In four schools, Mursal hadith could be used as evidence. Many of the Hadith scholars, and even those who are kind to the chain of transmitters were taken out, Mursal hadith transmitted by the most authoritative and well-known Taabi'een, to the rank of authentic (Sahih) Hadith. Since Abu Hanifa (peace be upon him) was Taabi'een applying them Mursal hadith, as evidence it was quite natural. Abu Hanifa predominantly feature was the fact that he had an opportunity to address not only Taabi'een and atbaut Taabi'een-on application-Mursal hadith, but he could personally testify for the actions listed in these hadiths to support their contents.

Key words: Hanafi, Abu Hanifa, mursal hadith, hadith Musnad, Taabi'een, the Sahabah, atbau Taabi'een.

Мамбетбаев К.Ж.
**Место мұрсал хадисов
в Ханафитском мазхабе**

В статье рассматриваются вопросы касательно мұрсал-хадисов, которые были приемлимы во времена сподвижников (сахабы), представителей поколения последователей (табиини) и видевших табиинов (атбаут-табиин), несмотря на то, что действия и условия принятия подобных хадисов были разными. В четырех мазхабах мұрсал-хадисы могли применяться в качестве доказательства. Многие хадисоведы, и даже те, кто трепетно относился к цепи передатчиков, выводили мұрсал-хадисы, переданные наиболее авторитетными и известными табиинами, в ранг достоверных (сахих) хадисов. Поскольку Абу Ханифа (мир ему) являлся табиином, применение им мұрсал-хадисов в качестве доказательств было вполне естественным. Преимущественной особенностью Абу Ханифы был тот факт, что он имел возможность обратиться не только к табиинам и атбаут-табиинами по вопросам применения мұрсал-хадисов, но и мог лично свидетельствовать за действия, приведенные в данных хадисах, для поддержки их содержания.

Ключевые слова: Ханафитский мазхаб, Абу Ханифа, хадис мұрсаль, хадис мұснад, табиини, сахаба, атбаут-табиини.

ХАНАФИ МӘЗҮНАБЫНДА МҰРСАЛ ХАДИСТЕРДІҢ ОРНЫ

Кіріспе

«Мұрсал» сөзінің түбірі саналатын «әл-Ирсәл» араб тілінде «жіберу», «бос қою» дегенді білдіреді. Мысалы, қолымдағы құсты жібере салдым дегенде осы «ирсәл» сөзі қолданылады. «Хижр» сүресінің 22-аятындағы: «Біз желді ұрықтандыру үшін жібердік» делінген аяттағы «жібердік» мағынасын білдіру үшін осы «ирсәл» сөзінің етістігі қолданылған.

Ал ханафи усул-фиqh мамандарының анықтамасы бойынша: «хадис тізбегінің басындағы яки ортасы немесе соңындағы бір немесе бірнеше рауидың үзілінуіне» мұрсал хадис делінеді [1, 3 б.].

Ханафилердің «мұрсал хадиске» берген бұл анықтамасы хадисшілердің «мұрсал», «мұғдал» (Хадис тізбегінің кез-келген жерінен екі немесе одан да көп рауидің түсіп қалуы), «мұғғаллақ» (Хадис тізбегінің бас жағынан екі немесе одан да көп рауидің түсіп қалуы), «мұнқатиғ» (Хадис тізбегіндегі сахабаға дейінгі бір рауидің бір жерден яки әртүрлі жерден түсіп қалуы. Әртүрлі жерден түсіп қалған жағдайда екі рауи қатар түспеуі шарт) сынды хадис түрлерінің бәрін қамтиды. Ал хадисшілер бойынша, мұрсал хадиске «табиғинның Алла елшісі (с.а.у.) былай айтты» – деп, өзі мен Алла елшісінің ортасындағы сахабаны айтпастан риуаят еткен хадистері ғана жатады.

Сахабаның риуаят еткен мұрсал хадистері барлық ғұламалар тарапынан бірауыздан қабылданған. Сахаба мұрсалына мысал ретінде Абдуллаһ ибн Аббастан риуаят етілген мына бір хадисті келтіруге болады:

«Абу Тәліп ауырып жатыр еді. Оның көңілін сұрап, Құрайыштар және Алла елшісі (с.а.у.) де барған еді. Абу Тәліптің бас жағында бір кісілік отыратын орын бар болатын. Әбу Жәһил барып сол орынға жайғасты.

– Сенің бауырыңның баласы Мұхаммед (с.а.у.) біздің құдайларымызға тіл тигізуде.

– Не болды, мына қауымың сені маған шағымданып жатыр ғой.

– Көке, мен оларды ортақ бір сөзге топтастырғым келеді. Ол арқылы бүкіл араб оларға бағынып, ал басқа халықтар жизия (салық) төлейтін болады.

– Ол қандай сөз?

– Лә илһәна иллаллаһ.

Мыны естіген Құрайыштар орындарынан тұрып былай деді:

– Сонда бұл барлық құдайымызды жинап, бір құдай қылмақ па?!» [2, 131 б.].

Байқағанымыздай, бұл хадисті риуаят еткен сахаба Абдуллаһ ибн Аббас. Алайда бұл оқиғаға оның куә болып, айтылған әңгімені естуі мүмкін емес. Себебі аталмыш оқиға һижреттен үш жыл бұрын орын алған. Өйткені сол жылы Әбу Тәліп қайтыс болған еді. Дәл осы жылы хадисті риуаят еткен Абдуллаһ ибн Аббас дүниеге келген. Ендеше, Абдуллаһ ибн Аббастың бұл оқиғаны осы әңгімеге куә болған басқа үлкен сахабалардан естіп, жеткізгендігінде күмән жоқ.

Ханафи ғалымдары бойынша мұрсал хадистің үкімі бірнешеге бөлініп отыр. Бұл жайлы Әбу Бәкір Жассас өзінің «әл-Фусуул фил-усуул» атты еңбегінде кеңінен тарқатып былай деп түсіндіреді: «Біздің мәзһаб ғұламалары бойынша, сахабаның және табиғиндердің мұрсал етіп жеткізген хадистері қабылданады. Сондай-ақ, менің тоқтамға келген көзқарасым бойынша табиғиндерді көзі көрген атбағут-табиғиндердің де мұрсалдары қабылдануы тиіс. Тек сенімді, әділетті кісілерден риуаят етсе болғаны.

Ал енді төртінші буынға тиесілі мұрсал хадистердің үкіміне келер болсақ, біздің кейбір мәзһаб ғұламалары олардың заманында Алла елшісінің айтқанындай өтірік айтып, жалған сөйлеу кең тарайтындықтан мұрсалдарын қабылдамай тастаған. Менің (Жассас) пікірімше, егер аталған заманның адамдарының көбі өтірік айтуды әдет еткен болса, онда тек әділеттілігі мен шыншылдығы, аманатқа беріктігі белгілі адамдардың ғана мұрсалын қабылдауға болады. Әбул-Хасан әл-Кәрхидың алғашқы буын менен кейінгілердің мұрсалдарын бөліп-жарғанын көрмедім.

Ал Иса ибн Әбанға келер болсақ, ол былай дейді: «Бізге замандас біреу Алла елшісінен мұрсал етіп хадис риуаят етсе, онда мынаған қараймыз, егер ол адам діннің білгір имамдарының бірі болса және оны ілім иелерінен жеткізсе, онда мұндай кісінің «мұснады» қабылданатыны секілді «мұрсалы» да қабылданады. Ал мұрсалы емес, тек мұснады адамдар тарапынан риуаят етілген кісінің мұрсалы біздің көзқарасымызда тоқтатыла тұрады.

Әбу Бәкір Жассас (Алла оны рақымына бөлесін!) былай дейді: «Менің таңдаған көзқарасым әрі мәзһаб ғұламаларының сөздерінен байқағанымыздай табиғиндердің және атбағут-табиғиндердің мұрсал етіп жеткізген хадистері қабылданады. Тек күмәнді кісілер болмаса, болғаны. Сондай-ақ бұл Әбу Ханифаның да көзқарасы болмақ. Ал діндарлығы мен білімділігі сенімсіз ғұламалардың мұрсалдары қабылданбайды. Сондай-ақ сенімсіздерден ғана мұрсал етіп жеткізетіндердің де мұрсалдары тәрк етіледі» [3, 39 б.].

Ханафи ғалымдарының мұрсал хадистің үкіміне қатысты көзқарастарын былайша топтастыруға болады:

1. Иса ибн Әбанның көзқарасы бойынша сахаба, табиғин, атбағут-табиғиндердің мұрсал етіп жеткізген хадистері қабылданады. Ал одан кейінгі буындардыкі, егер жеткізуші рауи «жарх-тағдилді» білетін діннің аса білгір имамы болса ғана қабылданады, әйтпесе жоқ. Бұл көзқарасты Фахрул-ислам Бәздауи, Мулла Алуюл-Қари, Зафар Ахмад Тәһанауи сынды бірқатар усулшы ғалымдар да қолдаған. Сарахси өзінің усулында Иса ибн Әбанның «жарх-тағдилді білетін діннің аса білгір имамы болуы керек» – деген шартымен Мұхаммад ибн Хасан секілді танымал дін ғалымдарын меңзегендігін білдірген. Ғылым жаюмен емес, тек риуаят етумен танымал болған кісілердің мұснадттары тікелей қабылданғанымен, мұрсалдары ғалымдардың елегінен өткізілгеннен кейін ғана қабылданады [4, 363 б.].

2. Әбул-Хасан әл-Кәрхи бойынша, үш буынның ғана емес, кез-келген ғасырдағы әділ кісінің мұрсалы қабылданады. Бұл көзқарасты Самарқанди, Нәсафи сынды ғалымдар да құптаған.

3. Әбу Бәкір Жассас бойынша, әділ емес әрі сенімсіз кісілерден риуаят еткендігі анықталмаған алғашқы үш буынның кез-келгенінің мұрсалдары қабылданады. Ал одан кейінгі ғасырлардағылардың ішіндегі тек әділ әрі сенімділерден ғана риуаят ететіндігімен мәшһүр болған адамдардың ғана мұрсалдары қабылданады. Бұл көзқарасты Сарахси сынды усулшы ғалымдар да құптаған [4, 364 б.].

4. Алғашқы үш буыннан кейінгі ғасырлардағы кез-келген мұрсал қабыл емес. Бұл көзқарасты Әбу Бәкір Жассас аттарын атамастан өзінің кейбір ұстаздарына теліген. Бұл пікірді Жассас-тан басқа ешбір ғалымның айтқаны яки ұстанғаны байқалмайды [5, 349 б.].

5. Көрнекті ғалым Кәмал ибнул-Һумам өзіне дейінгі ешбір ханафи ғалымы білдірмеген бесінші оқшау көзқарасты айтқан. Оның пікірінше, тек діннің аса білгір имамы болған кісінің ғана мұрсал етіп жеткізген хадисі қабыл. Мейлі ол үш буыннан болсын яки болмасын [6]. Ибнул-Һумамның бұл оқшау көзқарасын өзінің шәкірті Ибн Әмир Хаж сынды ғалымдар да таңдаған.

Ибнул-Һумамның бұл көзқарасы Иса Әбанның байламынан әрине өзгеше. Иса ибн Әбан мұрсал етіп жеткізуші діннің білгір имамы болуы керек деген шартты тек үш буыннан кейінгілерге ғана қосса, Ибнул-Һумам оны үш буынға да шарт қылып отыр.

Зерттеуші ғалым Абдул-Мәжид әт-Түркумани өзінің «Дирасатун фи усуулил-хадис аламанһажил-ханафия» атты зерттеуінде мұрсал хадистің үкіміне қатысты осы бес көзқарастың ішінен жоғарыдағы Иса ибн Әбанның «алғашқы үш буынның мұрсал етіп жеткізген хадистері қабылданады. Ал одан кейінгі буындардыкі, егер жеткізуші рауи жарх-тағдилді білетін діннің аса білгір имамы болса ғана қабылданады, әйтпесе жоқ» – делінген байламын дұрысырақ санаған [5, 448 б.]. Себебі айқын. Алғашқы үш буынға жататын сахаба, табиғин, атбағут-табиғиндердің заманының қайырлы екендігіне Алла елшісінің өзі куәлік еткен. Ал одан кейінгі ғасырларда өтірік, жалған, қиянаттың жайыла бастағандығы белгілі. Сондықтан алғашқы буынның мұрсалдары қосымша шартсыз-ақ қабылданғанды дұрысырақ санап отыр.

Алайда Иса ибн Әбанның көзқарасында айтылғандай «үш буынның мұрсалдерін ешбір шартсыз» қабылдау ықтияттық тұрғысынан жеткіліксіз. Себебі, пайғамбарымыздың алғашқы үш буынның заманының қайырлы екендігіне куәлік етуі олардың мұрсалдарының ешбір шартсыз қабылдай беруге болатындығына кепілдік бермейді. Бұған Жассастың байламындағы «әділ емес әрі сенімсіз кісілерден риуаят еткендігі анықталмаған» болуы керек деген шартты қосу ықтияттық тұрғысынан қажет-ақ. Осы жерде айта кетуіміз керек, Иса ибн Әбанның көзқарасындағы жоғарыдағы нұксандықты Жассастыкімен толықтырып барып, оны артық санағанша, бірден Жассас пен Сарахсидың көзқарасын таңдаған әлдеқайда орынды болмақ.

Жассас пен Сарахси бойынша «әділ емес әрі сенімсіз кісілерден риуаят еткендігі анықталмаған алғашқы үш буынның кез-келгенінің мұрсалдары қабылданады. Ал одан кейінгі ғасырлардағылардың ішіндегі тек әділ әрі сенімділерден ғана риуаят ететіндігі мәшһүр болған адамдардың ғана мұрсалдары қабылданады». Байқағанымыздай, Жассас пен Сарахси үш буынның мұрсалдарды қабылдауда да өзіндік нәзік шарт қосқан. Ол шарт бойынша, рауидың сенімсіз кісілерден риуаят еткендігі анықталмаса болды, кез-келген үш буын өкілінің мұрсалдары қабылдана береді. Сондай-ақ, Жассас пен Сарахси бойынша үш буыннан кейінгілердің мұрсалдары-

ның қабылдануы үшін Иса ибн Әбан айтқандай, олардың діннің аса білгір имамы болуы шарт емес. Себебі бұл мұрсалдың қабылдануын қиындата түсетін күрделі шарт. Бастысы, рауидің өзі әділ әрі сенімді болса және тек әділ хәм сенімді кісілерден ғана риуаят ететіндігімен танымал болған адам болса, болғаны. Осы тұрғыдан алғанда Жассас пен Сарахсидың мұрсалды қабылдаудағы шарттары тиімдірек. Жассастың айтуына қарағанда, бұл көзқарас Әбу Ханифаның да таңдауы. Ол былай дейді: «Менің байламым хәм ханафи ғалымдарының тоқтамы бойынша, табиғин және атбағут-табиғиндердің мұрсалдары қабылданады. Тек олардан күмәнді нәрсе анықталмаған болса болды. Міне бұл ұстаным Әбу Ханифаның да таңдауы...» [3, 39 б.].

Жалпы алғанда ханафилер мұрсалдың қабылдануы үшін мынандай екі басты шартты қосып отыр.

1. Хадисті мұрсал етіп жеткізушінің өзі сенімді (сиқа) кісі болуы керек.

2. Жеткізуші тек қана сенімді кісілерден мұрсал етіп жеткізуі тиіс [3, 39 б.].

Ханафилердің қосып отырған бұл шарттары мұрсал хадистерді қабылдап-қабылдамауға қатысты хадисшілердің ұстанымымен бірдей.

Әбу Ханифаның заманында хадисті мұрсал етіп жеткізу кең тараған үрдіс болатын. Алла елшісінің атынан жалған хадис риуаят ету жайылмай тұрып жалпы табиғиндердің арасында мұрсал етіп риуаят ету көп кездесетін. Ибн Сири бұл жайлы былай дейді: «Әуелде тізбекті ешкім сұрамаушы еді. Жалған хадис құрастыру бүлігі шыққаннан кейін, «бізге жеткізген адамдарыңды атаңдар» дейтін үрдіс шықты да, сүннетті ұстанатындардың хадисін қабылдап, бидғатшылардыкін тәрк ету пайда болды. Осының нәтижесінде ғұламалар хадисті жеткізушінің сенімділігін анықтау үшін тізбекке жүгінуге мәжбүр болды» [2, 136 б.].

Мәлики, Ханбали, Шафиғи мәзһабтарында мұрсал хадистің үкімі

Мәлики мәзһабындағы негізгі көзқарас бойынша мұрсал хадис дәлелге жарамды. Мұснад секілді мұрсалмен де амал етіледі. Басты шарты мұснадты риуаят еткен кісінің өзі сенімді болғаны секілді тек сенімді рауилерден ғана риуаят ететін болса, болғаны. Бұл жайлы ғалым Әбу Уәлид әл-Бажури былай дейді: «Егер хадисті мұрсал етіп жеткізуші сенімділерден де, сенімсіздерден де риуаят ете беретін ықтиятсыз адам болса, ондай адамның мұрсалының қабыл-

данбайтындығында ғұламаларымыз бірауыздан келіскен. Ал тек сенімділерден ғана риуаят ететіндігі белгілі адамның мұрсалымен көпшілік ғұламалардың тоқтамы бойынша амал етіледі» [5, 438 б.] Әбу Абдиллаһ әл-Хаким ән-Найсабуридің Мәлики мәзһабында мұрсал хадис қабылданбайды дегені түсініксіз. Сондай-ақ имам Ибнул-Хажибтің «мұрсалды жеткізген кісі діннің аса білгір болуы тиіс» деген шарты да жалпы Мәлики мәзһабының емес, өзіне тән көзқарас болмақ [5, 136 б.].

Мұрсалдың үкіміне қатысты Ахмад ибн Ханбалдан жеткен риуаяттар екі ұшты болғандықтан, ханбали мәзһабында да бұл жайлы түрлі көзқарастарды кездестіреміз. Алайда ханбали мәзһабының басым көпшілік ғұламалары мұрсал хадисті сахих санап, онымен амал еткен. Ахмад ибн Ханбалдың мұрсалды қабылдағанына қатысты жеткен риуаятты қуаттырақ санаған. Ханбалилердің белді ғалымдарының бірі Хафиз ибн Рәжаб бұл жайлы былай дейді: «Көптеген факихтер мұрсалды дәлел ретінде қолданды. Ахмад ибн Ханбалдың да қабылдағаны жайлы риуаяттың дұрыс екендігін біздің ғұламаларымыз айтқан». Алайда кейбір ханбали ғұламалары жалпы мұрсал хадисті дәлелге жарамсыз санағандары белгілі.

Кейінгі ханбали ғұламалары мұрсал хадистің үкіміне қатысты Ахмад ибн Ханбалдан жеткен екі кереғар риуаятты бір-бірімен сабақтастыруға тырысқан. Мысалы, Хафиз ибн Рәжаб былай дейді: «Ахмад ибн Ханбалдың сөзінен түсінгеніміз, ол мұрсал хадисті әлсіз хадистердің бір түріне жатқызады. Солай бола тұра ол Алла елшісінен (с.а.у.) немесе сахабалардан ол турасында қайшы риуаят келмеген жағдайда мұрсалмен амал етеді» [5, 440-441 бб.].

Алайда Хафиз ибн Рәжаб білдіргендей, барлық мұрсал хадистерді ешбір айырмашылық жасамастан жаппай «әлсіз» санауды Ахмад ибн Ханбалға телу орынсыз. Себебі одан жеткен риуаятта: «Ибраһим ән-Нахағидің мұрсалдары жаман емес. Алайда мұрсалдардың ішінде Хасанның, Ато ибн Әби Рәбахтың мұрсалдарынан әлсізі жоқ. Ол екеуі әркімнен ала береді» – делінген [5, 440-441 бб.]. Байқағанымыздай, Ахмад ибн Ханбал барлық мұрсалдарды бір категорияда қарастырмайды. Рауидің сенімді-сенімсіздігіне қарамастан риуаят ете беретін Хасан мен Ато ибн Әби Рәбахтың мұрсалдарына сақтықпен қараған. Ал тек сенімділерден ғана алатын Ибраһим ән-Нахағидің мұрсалдарын сахих санаған.

Ибн Ражаб жоғарыдағы тұжырымына басқа бір жерде өзі де қайшы келеді. Ол былай дейді:

«Ахмад ибн Ханбал барлық мұрсал хадистерді бірдей сахих санамаған. Сенімсіздерден алынған мұрсалдарды әлсізге бағалаған. Хасан мен Атаның мұрсалдарын мұрсалдардың ішіндегі ең әлсізі санаған. Өйткені ол екеуі әркімнен ала берген» [7, 552 б.].

Ал, Шафиғи мәзһабында мұрсал хадистер төмендегідей қосымша төрт шарттың біреуі арқылы қабылданады.

1. Мұрсал хадис тізбегі түгел басқа бір жолмен жеткен болса;
2. Мұрсал хадистің мағынасында басқа бір тізбекпен тағы бір мұрсал хадис жеткен болса;
3. Мұрсал хадис мазмұнына кейбір сахабалардың сөздері сай келетін болса;
4. Мұрсал хадистің білдірген мазмұнын ғылым иелерінің көпшілігі айтқан болса [2, 131 б.].

Мұрсал Хадистің дәлелге жарамдылығының дәйектері

Сахаба және табиғиндер, оларды көзі көрген атбағут-табиғиндер мұснад етіп те, мұрсал етіп те хадистерді риуаят еткендігі белгілі. Сондай-ақ мұснад хадистерді дәлелге қолданғандары секілді мұрсалдарды да пайдаланған. Бұған дәлел:

– Әнас ибн Мәлік (р.а.) Алла елшісінің (с.а.у.) бір хадисін айтқандығы риуаят етіледі. Сонда бір кісі оған: «Мұны сен Алла елшісінен (с.а.у.) естідің бе? – деп сұрақ қояды. Әнас ибн Мәлік әлгі кісіге қатты кейіп: «Жоқ. Аллаға ант етейін. Біздің хадис ретінде риуаят еткеніміздің бәрін Алла елшісінің өз аузынан естігеніміз жоқ. Бірақ біз бір-бірімізге күмәнмен қарап, кінәламаймыз».

– Бәраа ибн Ыазиб (р.а.): «Риуаят еткен әр хадисімізді Алла елшісінің (с.а.у.) өз аузынан естіген жоқпыз. Түйе бағудан қолымыз босамағандықтан, оны бізге жолдастарымыз жеткізіп отыратын».

– Ағмаш өзінің ұстазы Ибраһим ән-Нахағиға: «Хадис жеткізгенде тізбегін де атасаң» – дедім. Ол былай деп жауап берді: «Егер мен «Абдуллаһ айтты» десем, онда оны Абдуллаһтан маған бірнеше адам риуаят еткеннен кейін ғана солай айтқаным. Ал егер «Пәленше Абдуллаһтан риуаят етті» – десем, онда оны сол пәленшенің риуаят еткенін білдіреді».

– Ардақты табиғин Хасан ал-Басриге бір кісінің былай дегені риуаят етілді: «Сен бізге «Алла елшісі (с.а.у.) былай деді» – деп хадис айтасың. Айтқан хадисіңнің тізбегін атасаң болмай ма?» Сонда Хасан оған былай деп жауап берді: «Аллаға ант етейін, осы уақытқа дейін саған өтірік айтқан жоқ едік және ешкім біздің сө-

зімізге сенімсіздік танытып, жалғанға шығарған жоқ болатын. Хорасанға жорыққа шыққан кезде жанымызда Алла елшісінің (с.а.у.) үш жүз сахабасы бірге болды. Солардан естігенімізді риуаят етудеміз» [2, 131 б.]

Жоғарыдағы риуаяттардан байқағанымыздай, Алла елшісінің (с.а.у.) сахабалары да, табиғиндер де, оларды көзі көрген атбағут-табиғиндер де хадисті мұрсал етіп те, мұснад күйінде де риуаят еткен. Ең бастысы, сенімді һәм әділ болса болғаны. Олардың түгелге дерлігі сенімді һәм әділ болатын. Араларында жалған сөйлейтіндері саусақпей санарлықтай аз еді.

Сондай-ақ, ханафи ғалымдары мұрсал хадистердің дәлелге жарамдылығын дәлелдеуде ақыл мен қисынға да жүгінген. Олардың ақли уәждері мынандай:

Егер сенімді де әділ бір кісі қандай да бір хадисті сенімді түрде Алла елшісіне (с.а.у.) теліген болса, бұл әрекеті арқылы ол хадистің Алла елшісінікі екендігіне кепілдік беріп отыр деген сөз. Ал егер оның тізбегін атаса, онда ондай кепілдікті бермеген болады. Мұндай жағдайда сен оның атаған тізбегендегі кісілерді зерттейсің, олар жайында бұл саланың білгір ғалымдарының сараптауына жүгінесің.

Көрнекті усулшы ғалым Бәздауи бұл жайлы былай дейді: «Әдетте әділ жеткізуші кісі өзі жеткізетін хадистің тізбегі сенімді болса, онда оның бәрін айтып жатпай сенімді түрді «Алла елшісі (с.а.у.) былай айтты» деп сөзді қысқартып жеткізеді. Ал егер сенімсіз болса һәм мәселе айқын болмаса, онда естігенін басқаға жеткізу үшін оны кімнен естисе, соның атын атап, тізбекке жүгінеді. Хадистің тізбегіне аса мән беретін хадисшілер мұснадтан да қуатты болған мұрсалды қабылдамай тастады. Олар бұлай істеу арқылы көптеген сүннетті тәрк қылуда» – дейді [1, 8 б.]. Ғалым Алауддин Абдул-Азиз әл-Бұхари Бәздауидің усуулына түсіндірме жасау барысында оның осы көзқарасын былайша өрбітеді: «Әсілінде мұснадтың жанында мұрсал қуатты саналады. Мұрсалды қабылдамау көптеген сүннеттің жоғалуына себеп. Мұрсалдарды жинақтаған уақытта 50 томға жуықтады. Олардың (хадисшілердің) мұрсалды қабылдамау арқылы көптеген сүннеттердің зая кетуіне себеп болуы оларға сын болмақ. Олар өздерін хадисшілерміз, хадисті сақтауға, онымен амал жасауға көңіл бөлеміз дей тұра, хадис түрлерінің арасындағы қуаттысын қабылдамай тәрк қылуда. Осылай жасау арқылы олар хадисті сақтау емес, оның зая кетуіне себеп болуда» [1, 8 б.]

Мұснад пен мұрсал хадистердің қайсысының қуаттырақ екендігіне байланысты ханафи усул

ғұламалары екіге жарылады. Ғиса ибн Әбан бастаған Бәздауи, Сарахси, Насафи, Садруш-шариға, Имам әл-Фанари, Мулла Хусрау секілді көрнекті усулшы ханафи ғалымдары мұрсалды мұснадтан қуаттырақ санаған. Көзқарастарын дәлелдеу үшін жоғарыдағы мұрсалдың дәлелге жарамдылығында қолданған ақли дәлелге жүгінгендіктерін байқаймыз. Ал керісінше имам Әбу Жағфар ат-Тахауи бастаған Әбу Бәкір Жассас, Шаһ Уалиуллаһ, Ләкнауи, Кашмири, Мутиғи, Таһанауи сынды ханафи білгірлері мұснадты мұрсалдан қуаттырақ санаған. Олар өздерінің осы уәждерін бірнеше ақли дәлелдермен негіздеуге тырысқан:

1. Мұрсалдың рауиларының әділеттілігіне қарағанда мұснадтың жеткізушілерінің әділеттілігінің анықтығында сөз жоқ. Өйткені мұснадтағы тізбегі көрсетіліп, аты аталған рауилардың әділеттілігі нақты анықталғандықтан еш күмән жоқ. Ал мұрсалдағы рауилардың аты аталмағандықтан, олардың әділеттілігі де беймәлім. Олай болса әділеттілігі беймәлімнен гөрі анықталғаны қуаттырақ.

2. Сондай-ақ мұснадтың дәлелге жарамдылығында ғұламалар арасында еш қайшылық жоқ. Ал мұрсалда олай емес. Ендеше, қайшылыққа душар болмаған дәлел басқасынан әрдайым үстем болмақ [5, 461-462 бб.]

Ханафи мәзһабында мұрсал хадистер жоғарыда атап өткен шарттарды қамтыған жағдайда дәлелге жарамды. Ханафилердің дәлел ретінде қолданған бірнеше мұрсал хадисті мысал ретінде келтіре кетейік.

Ханафилер бойынша намазда күлген кісінің намазы да, дәреті де бұзылады. Олар бұған: «Кімді-кім намазда қарқылдап (дауыстап) күлетін болса, дәретін және намазын қайтадан алсын» [8, 222 б.] деген хадиске дәлел ретінде жүгінген. Алайда шафиғилер мен көпшілік ғұлама ханафилердің дәлел ретінде келтірген бұл хадисін мұрсал хадис болғаны үшін, онымен амал етпеген.

Ханафилерде махрамға жатпайтын (үйленуге болатын) әйелге кісінің денесі тиген жағдайда дәреті бұзылады. Дәлел ретінде Ибраһим әт-Тәймидің Айша анамыздан риуаят еткен «Алла елшісі оны өпкендігін, бірақ ол үшін дәрет алмағандығын» [9, 45 б.] білдірген хадисіне сүйенген. Әбу Дәуіт бұл хадисті риуаят еткен Ибраһим әт-Тәймидің Айша анамыздың аузынан өзі естімегендігін алға тартып, хадистің мұрсалдығына үкім берген. Имам Шафиғи ханафилердің қолданған бұл хадисін мұрсал болғандығы үшін, онымен амал етпеген.

Ханафилерде имамға ұйыған кісі, іштей оқылатын намаз болса да қырағатты (фатиха

сүресін) мүлде оқымайды. Дәлел ретінде «*Кім-де-кім имамға ұйыса, имамның оқыған қырағаты оның да қырағаты саналады*» [10, 277 б.] делінген хадисті келтірген. Ал Бұхари имамға ұйыған кісіге мейлі тұрғын яки жолаушы болсын, мейлі жария немесе іштей оқылатын намаз болсын, қырағат оқу – уәжіп» – дей келе, ханафилердің жоғарыдағы хадисі мұрсал болғандығы үшін Хижаз және Ирак ғалымдары бойынша «сахих» емес екендігін білдірген.

Алайда Бұхари өзінің жинағында да, «ал-Қиарату халфал имам (имамға ұйыған кісінің қырағаты)» атты еңбегінде де бірқатар мұрсал хадистерді дәлел ретінде қолданғандығы белгілі. Осы тұрғыдан алғанда имам әл-Бұхаридың Әбу Ханифаның мұрсал хадистерді дәлел ретінде қолданғандығына қатысты келтірген сынының орынсыз екендігін байқаймыз [11, 203 б.].

Қорытынды

Хадистерді мұрсал етіп жеткізу сахаба, табиғиндердің кезінде де кең тараған үрдіс болатын. Сахабалардың мұрсал етіп жеткізген хадистері бір ауыздан қабылданған. Бұған қатысты қандайда бір қайшы көзқарас жоқ. Сондай-ақ, табиғиндердің, атбағут-табиғиндердің кезінде де мұрсал хадистер қабылданып, онымен амал етілген. Қабылдау шарттары әртүрлі болғанымен, төрт мәзһаб бойынша да мұрсал хадистердің дәлелге жүргенін байқаймыз. Тіпті тізбекке аса қатты мән беретін хадисшілердің өзі кейбір аға буын танымал табиғиндердің мұрсал хадистерін сахих санаған.

Әбу Ханифаның табиғин екенін ескерер болсақ, оның мұрсал хадистерді де дәлелге қолдануы табиғи құбылыс. Себебі ол Алла елшісіне уақыт тұрғысынан ең жақын дәуірде өмір сүрген. Бірнеше сахабаны айтпағанда, барлық аға буын табиғиндердің өмір сүрген қоғамында ғұмыр кешті. Олармен тығыз қарым-қатынаста болды. Әбу Ханифадағы бұл артықшылық басқаларда жоқ. Ол қандай да бір мәселеде дәлел ретінде мұрсал хадисті қолданған болса, біріншіден, оны табиғиндерден һәм аға буын атбағут-табиғиндерден тікелей алу мүмкіншілігіне ие. Ал екіншіден өзі өмір сүрген қоғамда сол мұрсал хадистің мазмұнын қуаттайтын амалға куә болған болуы қатты ықтимал. Бұл жайлы ғұлама Ләкнауи былай дейді: «Тізбекке қатты көңіл бөлетіндерге ауыр тисе де, меніңше, қоғамда бар қандай да бір амалды негізге алу кейіннен пайда болған қағидалардың шеңберінде үкім бергеннен абзал. Өйткені қағидалар белгісіз оқиғаны анықтау үшін кейіннен шығарылған. Олай болса, қоғамда іс жүзінде болып жатқан мәселені негізге алу, қағидаға байланудан абзал» [12, 231-232 бб.]

Ендеше, Әбу Ханифаның қолданған дәлелдеріне өзінен бір ғасырдан аса уақыттан кейін хадистердің шынайылығын анықтау үшін түрлі жағдаяттардың әсерінде пайда болған өлшемдермен үкім беру үлкен қателік. Әбу Ханифаның қолданған дәлелдерін сын садағына алып жүрген бүгінгі таңдағы түрлі ағым өкілдеріне де осы тұрғыдан ғылыми тұрғыда жауап беру бөлек зерттеуді талап ететін арнайы тақырып болып отыр.

References

- 1 Buhari, Abdulaziz ibn Ahmed ibn Muhammad Alauddin al-Buhari, Kesful-esrar an usuli fahrul-islam el-Pezdevi, 3 c. Darul-kutubil-ilmia, Beyrut, 2009.
- 2 Kilani Muhammad Halifa, Manhacul-hanafi fi nakdil-hadis beynan-nazariyati uat-tatbik, Darus-salam, Kahira, 2010.
- 3 Cassas, Abu Bakir Ahmed ibn Ali, al-Fusul fil-usuul, 2 c. Darul-kutubil-ilmia, Beyrut, 2010.
- 4 Sarahsi, Abu Bakir Muhammad ibn Ahmed ibn Abi Sahl, Usuulus-Sarahsi, 1-c, Darul-kutubil-ilmia, Beyrut, 2005.
- 5 Turkumani, Abdulmacid at-Turkumani, Dirasatun fi usuulil-hadis alal-manhacil-hanafiya, Daru ibni Kasir, Dimask, 2012.
- 6 Ibnul-Humam, Kamal ibnul-Humam, at-Tahrir. Maktaba al-Husayniya al- Misriyya. Kahira.
- 7 Ibn Racab, Sarhu ilalut-Tirmizi, 1 c. Maktabatul-manar. Urdun. 1987.
- 8 Musnad Abi Hanifa, Abi Naim Ahmed ibn Abdillal ibn Ahmed, Kausar, Riyad, h. 1415.
- 9 Abu Dauit, Abu Dauit Suleymen ibn al-Asgas ibn Ishak, 1-c. Maktabatul-asriya, Bayrut. Жылы көрсетілмеген.
- 10 Ibn Maca, Ibn Maca Abu Abdillal Muhammed ibn Yazid al-Kazuini, 1-c. Darul-ihiyail-kutubil-arabiya.
- 11 Ismayil Hakki Unal, Ebu Hanifenin hadis anlayisi ve hanefi mezhebinin hadis metodu, Diyanet isleri baskanligi, Ankara, 2012.
- 12 Laknau, Muhammad Abdulhayy al Laknau, al-Acuibatul-fadila lil asilatil- asratil-kamila, Maktabatun Nahda. Halab. 1964.